שיחה לפרשת השבוע · פרשת ויצא

ויצא: סולם בתוך הלילה

מאת הרב יוסף ביטון שליט״א

שיחה לפרשת ויצא: יעקב אבינו יוצא לבדו אל הלילה, רואה סולם שראשו מגיע השמימה, ומגלה שגם המקום הקשה ביותר הוא שער השמים.

בשבוע שעבר למדנו שהקול של יעקב, קול התורה והתפילה, הוא הכוח שמחליש את ידי עשו. פרשת ויצא לוקחת את יעקב אבינו אל המקום הקשה ביותר: הוא יוצא מבית אביו לבדו, בלי ממון ובלי מלווים, והשמש שוקעת עליו בדרך. דווקא שם, בלילה, על אבני המקום, הוא רואה את החזון הגדול ביותר בחייו: סולם שרגליו בארץ וראשו בשמים. השבוע נלמד שגם בלילה הארוך של הגלות, הסולם עומד במקומו.

לפני שנכנסים: שלושה מושגים

כמו בכל שבוע, נקדים הסבר פשוט לשלושה מושגים מחכמת הקבלה שילוו אותנו בשיחה.

עולמות עליונים ותחתונים. הקבלה מלמדת שהבריאה בנויה כמו בניין גבוה בעל קומות רבות. אנחנו גרים בקומה התחתונה, אבל כל מה שנעשה כאן נשמע בכל הקומות שמעלינו, וכל שפע שיורד מלמעלה עובר דרך כולן עד שמגיע אלינו. כך אומר הזוהר על הסולם של יעקב: ״האי סלם בתרי עלמין אתתקף, בעילא ותתא״ (זוהר, ויצא). הסולם הזה נאחז בשני עולמות, למעלה ולמטה.

יסוד. בין עשר הספירות, הכוחות שדרכם הקב״ה מנהיג את העולם, יש ספירה שנקראת יסוד. היא הצינור שמחבר את העליונים אל התחתונים. משל למאגר מים גדול בהרים: המאגר מלא, אבל העיר מקבלת מים רק דרך הצינור, וכשהצינור נקי, המים זורמים. כך מבאר הזוהר: ״מהו סלם, דרגא דשאר דרגין ביה תליין והוא יסוד דעלמא״ (זוהר, ויצא). הסולם הוא המדרגה שכל שאר המדרגות תלויות בה, והוא יסוד העולם. ומוסיף שם הזוהר שהיסוד קשור לברית, ומכאן ששמירת העיניים והקדושה הן ששומרות על הצינור הזה נקי.

שכינה בגלות. השכינה היא השראת הנוכחות האלוקית בתוך עם ישראל. משל לאם שבנה נאלץ לנסוע לארץ רחוקה, והיא אינה נשארת בבית אלא אורזת ונוסעת איתו. כך מלמד הזוהר: "דשכינתא נחתת בהו בישראל בגלותא" (זוהר, ויצא), השכינה ירדה עם ישראל אל הגלות. ועל זה אמר הקב"ה ליעקב: "והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך" (בראשית כח, טו).

"ויצא יעקב": כשהשמש שוקעת

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (בראשית כח, י). רש"י מבאר שהתורה מזכירה את היציאה כדי ללמד "שיציאת צדיק מן המקום עושה רשם, שבזמן שהצדיק בעיר, הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה; יצא משם, פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה".

והזוהר רואה ביציאה הזאת את שקיעת השמש: "וזרח השמש דא יעקב, כד הוה בבאר שבע. ובא השמש, כד אזל לחרן" (זוהר, ויצא). ועוד אומר שם הזוהר שיציאתו של יעקב היא "רמז כד נפקו ישראל מבי מקדשא, ואתגלו ביני עממיא", רמז לזמן שבו יצאו ישראל מבית המקדש וגלו בין העמים.

מכאן שני לימודים לימינו. הראשון: כל יהודי שהולך בדרך התורה הוא הודו וזיוו של המקום שבו הוא נמצא, בבית, בעבודה, בשכונה. אין אדם קטן, ואין נוכחות שאינה מורגשת. והשני: הגלות היא שקיעה, אבל השמש לא נעלמה. היא רק עברה לצד השני של העולם, ועתידה לזרוח שוב.

"ויפגע במקום": תפילה בלילה

"ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש" (בראשית כח, יא). בגמרא אמרו: "אברהם תקן תפלת שחרית... יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר: ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה" (ברכות כו, ב). ורש"י מוסיף על המילים "כי בא השמש" שהיא שקעה "פתאום, שלא בעונתה".

אברהם אבינו התפלל בבוקר, כשהאור עולה. יעקב אבינו לימד אותנו להתפלל בלילה, כשהשמש שוקעת פתאום ובלי הודעה מוקדמת. רבים בדורנו מכירים את הרגע הזה: ידיעה קשה, מלחמה שפורצת, דאגה שנופלת על הבית בבת אחת. תפילת ערבית היא התפילה של מי שממשיך להאמין גם כשחשוך. ובאמת, מן הלילה הזה של יעקב יצא החזון הגדול ביותר שלו.

"והנה סלם": הדמות שחקוקה למעלה

"ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו" (בראשית כח, יב). רש"י מבאר שהמלאכים "שלווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ, ועלו לרקיע וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו". גם כשיצא יעקב אל הגלות, לא נשאר לרגע בלי שמירה.

והמדרש מגלה סוד נפלא על המלאכים העולים והיורדים: "את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה, עלים למעלה ורואים איקונין שלו, וירדים למטה ומוצאים אותו ישן" (בראשית רבה סח, יב). דמותו של יעקב חקוקה למעלה. המלאכים עולים ורואים אותה במלוא הדרה, יורדים ורואים את יעקב ישן על האבנים.

וכך הוא כל יהודי. יש לו דמות עליונה, שורש נשמה שזוהר בשמים, ויש לו מציאות כאן למטה, לפעמים עייפה ולפעמים ישנה. עבודת החיים היא לקרב את מה שלמטה אל מה שחקוק למעלה. ועוד אמרו חז"ל: "והנה סלם, זה סיני" (בראשית רבה סח, יב), והאותיות סלם עולות בגימטריה מאה ושלושים, כמניין סיני. הסולם שמחבר אותנו לשמים הוא התורה.

שרי האומות על הסולם

המדרש מספר מה עוד ראה יעקב על הסולם: "שרה של בבל עולה שבעים עוקים, ושל מדי חמשים ושנים, ושל יון מאה ושמונים ושל אדום עולה ולא יודע כמה, באותה שעה נתירא יעקב אבינו, אמר אפשר שאין לזה ירידה". והקב"ה ענה לו: "ואתה אל תירא עבדי יעקב, אפלו הוא עולה ויושב אצלי משם אני מורידו" (ויקרא רבה כט, ב).

והזוהר מגלה במה הדבר תלוי: "אלין ממנן דכל עמין, דאינון סלקין ונחתין בהאי סלם. כד ישראל חטאן, מאיך האי סלם וסלקין אינהו ממנן, וכד ישראל מתכשרן עובדייהו, אסתלק האי סלם וכלהו ממני נחתי לתתא, ואתעבר שולטנותא דלהון" (זוהר, ויצא). המלאכים הם השרים הממונים על העמים. כשישראל חוטאים, הסולם יורד והשרים עולים. וכשישראל מכשירים את מעשיהם, הסולם עולה וכל השרים יורדים למטה, ושלטונם עובר.

בימינו אנו רואים את העמים מתגברים ומאשימים, וכוחו של אדום נראה כאילו אין לו סוף, "עולה ולא יודע כמה". החשש של יעקב מוכר לנו: אולי לזה אין ירידה. והתשובה כבר נאמרה: "משם אני מורידו". והזוהר מוסיף שהמפתח בידינו. כל מעשה טוב של יהודי מגביה את הסולם של ישראל ומוריד את השרים מעליו.

"אכן יש ה' במקום הזה"

"וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה׳ במקום הזה ואנכי לא ידעתי. ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים" (בראשית כח, טז-יז). רש"י מבאר ש"שער השמים" הוא "מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה". וקודם לכן הבטיח לו הקב"ה "והנה אנכי עמך", ורש"י מבאר: "לפי שהיה ירא מעשו ומלבן".

יעקב חשב שהוא נמצא סתם בדרך, במקום שומם, ופתאום גילה שזה שער השמים. כמה פעמים אנחנו חושבים כך: במסדרון של בית החולים, במרחב המוגן, בעבודה קשה, בתקופה שנראית ריקה. והאמת היא שהקב"ה נמצא בדיוק שם, והשכינה ירדה איתנו אל כל מקום. מי שפוקח את העיניים מגלה, כמו יעקב, שגם המקום הזה הוא שער לתפילה.

"בית אלהי יעקב": הבית השלישי

יעקב קם בבוקר, לקח את האבן והציב אותה, ואמר: "והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים" (בראשית כח, כב). ובגמרא דרשו על הפסוק "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב" (ישעיה ב, ג): "לא כאברהם שכתוב בו הר... ולא כיצחק שכתוב בו שדה... אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר: ויקרא את שם המקום ההוא בית אל" (פסחים פח, א).

אברהם ראה את המקום כהר, יצחק ראה אותו כשדה, ויעקב ראה בו בית. הבית השלישי, שייבנה במהרה בימינו, נקרא על שמו של יעקב. והנביא אומר שעמים רבים יבואו ויאמרו "לכו ונעלה". היום העמים מאשימים, ובאחרית הימים הם עצמם יבקשו ללמוד מדרכי ה׳. ובניין הבית הגדול מתחיל בבית הקטן: בית שיש בו תפילה, שולחן שבת ושלום, הוא אבן אחת בבית אלהי יעקב.

בבית לבן: יושר בעבודה וברכה בפרנסה

עשרים שנה עבד יעקב אצל לבן, ובסופן אמר לו: "הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני" (בראשית לא, מ). ולנשותיו אמר: "כי בכל כחי עבדתי את אביכן" (בראשית לא, ו). והרמב"ם פוסק מכאן להלכה: "וכן חיב לעבד בכל כחו שהרי יעקב הצדיק אמר כי בכל כחי עבדתי את אביכן. לפיכך נטל שכר זאת אף בעולם הזה שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד" (רמב"ם, הלכות שכירות יג, ז).

ויחד עם זה שמר יעקב על נשמתו. רש"י מבאר את בקשתו "ושבתי בשלום": "שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן". ובסוף ימיו שם אמר: "עם לבן גרתי", ורש"י מבאר: "ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים" (רש"י, בראשית לב, ה).

רבים בימינו דואגים לפרנסה, ועובדים במקומות שהתרבות בהם רחוקה מן התורה. יעקב מלמד את שני הצדדים: לעבוד ביושר ובכל הכוח, בלי לגנוב דקה מן המעביד, ולשמור על הקדושה בלי ללמוד מן הסביבה. ועוד מלמדת הגמרא: "כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים", "כיעקב, שכתוב בו ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (שבת קיח, א-ב). הברכה של "ופרצת" באה דרך עבודה ישרה ודרך עונג שבת.

"הפעם אודה את ה'"

בתוך בית לבן, בתוך הגלות, נולדים שבטי ישראל. וכשנולד הבן הרביעי, אמרה לאה: "הפעם אודה את ה', על כן קראה שמו יהודה" (בראשית כט, לה). ובגמרא אמרו: "מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא היה אדם שהודה להקדוש ברוך הוא, עד שבאתה לאה והודתו" (ברכות ז, ב).

מיהודה יצאה מלכות בית דוד, וממנה יבוא המשיח, ועל שמו אנחנו נקראים יהודים. כלומר, הגאולה כולה צומחת מתוך הודיה. גם בתקופה קשה יש הרבה על מה להודות: על החיים, על הבית, על כל מי שניצל ועל כל מי שחזר בשלום, על כל יום של תורה. מי שמודה גם בגלות, מצמיח בתוכה את מלכות המשיח.

והפרשה שהתחילה במלאכים על הסולם מסתיימת במלאכים: "ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים, ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה" (בראשית לב, ב-ג). יעקב יצא מן הארץ עם מלאכים, וחוזר אליה עם מלאכים. כך גם אנחנו: יצאנו לגלות בשמירה, ונחזור בשלמות.

לפעולה השבוע

- **תפילת ערבית.** להקפיד השבוע על תפילת ערבית בכל לילה, ואם אפשר במניין, דווקא בערבים העייפים.
- **הדמות שלמעלה.** לפני השינה לשאול את עצמך מה עשית היום שמקרב אותך אל הדמות שלך החקוקה למעלה, ולקבל דבר אחד קטן למחר.

- **להגביה את הסולם.** מצווה אחת נוספת בכל יום, מתוך הידיעה שכל מעשה טוב מוריד את שרי האומות ומגביה את ישראל.
- **אכן יש ה׳.** במקום הקשה ביותר שאתה נמצא בו השבוע, לעצור לרגע ולומר בפה: ״אכן יש ה׳ במקום הזה״.
- **בכל כחי.** יום עבודה אחד של יושר שלם: בזמן, בלי לגנוב דקות, ובשמירה על העיניים ועל הדיבור.
- **הפעם אודה.** לכתוב שלושה דברים שעליהם אתה מודה לקב״ה, ולומר אותם בקול בשולחן השבת.

יהי רצון שנזכה להתפלל גם בלילה כמו יעקב אבינו, לפקוח את העיניים ולראות שגם המקום שלנו הוא שער השמים, ולהגביה את הסולם במעשים טובים עד שיירדו כל השרים מעלינו. ויתקיים בנו ״ואתה אל תירא עבדי יעקב״, ויעלו עמים רבים אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב, בבניין הבית השלישי במהרה בימינו. אמן.

מקורות

- בראשית כח, י-יז · כח, כב · כט, לה · לא, ו · לא, מ · לב, ב-ג
- רש״י, בראשית כח, י · כח, יא · כח, יב · כח, טו · כח, יז · כח, כא · לב, ה
- זוהר, פרשת ויצא (וזרח השמש דא יעקב · כד נפקו ישראל מבי מקדשא · שכינתא נחתת בגלותא · האי סלם בתרי עלמין · סלם יסוד דעלמא · ממנן דכל עמין סלקין ונחתין)
- בראשית רבה סח, יב · ויקרא רבה כט, ב
- ברכות ז, ב · ברכות כו, ב · שבת קיח, א-ב · פסחים פח, א
- רמב״ם, הלכות שכירות יג, ז
- ישעיה ב, ג